

Wiesław Czechowski: Zakłócenia, nieporozumienia, nieskuteczność komunikacyjna w językowej interakcji

Wprowadzenie

Ludzie tworzą społeczność dzięki temu, że między jednostkami zachodzi współpraca. Nie można sobie wyobrazić współpracy bez porozumiewania się i porozumienia. Język jest naturalną asocjacją, kiedy przywołuje się pojęcie ‘porozumiewania się’. Mimo wielowiekowej ewolucji języka wciąż jakoś międzyludzkiej komunikacji jest niezadowolająca. Prawie każdy użytkownik języka od czasu do czasu doświadcza psychicznego dyskomfortu, którego przyczyną są językowe nieporozumienia. Dzieje się tak, bo nie zawsze udaje się dokładnie oddać w słowach tego, co wiemy, co czujemy i czego oczekujemy. Wad, słabych punktów, niedoskonałości warto szukać w każdym elemencie aktu komunikacji, szczególnie zaś dotyczy to samych użytkowników języka (interlokutorów), którzy korzystają z niego w sposób niestaranny, nieprzemyślany lub nieświadomy. Odrębną kwestię stanowią akty intencjonalnego (świadomego i celowego) zakłócenia porozumiewania się, które nie stanowią przedmiotu rozważań w niniejszej pracy.

Pragmalingwistyczna postawa badawcza

Rozprawa została napisana w nurcie gramatyki komunikacyj-

nej i posiada wszelkie cechy pracy pragmalingwistycznej.

W teorii semiotycznej za cel badań pragmatycznych najogólniej przyjmuje się próbę wyczerpującego opisu relacji zachodzących między znakiem a użytkownikiem znaku, czego efektem miałyby być sformułowanie postulatów optymalnego (niezakłóconego i skutecznego) korzystania z systemu znakowego. W związku z tym lingwistyczny problem dotyczący zakłóceń w komunikowaniu się ewidentnie sytuuje się w szeroko rozumianej dziedzinie pragmalingwistycznej.

Obiekty w ‘środowisku komunikacyjnym’ to:

- 1) porozumiewający się ludzie,
- 2) rezultaty ich aktywności komunikacyjnej – wypowiedzi,
- 3) konsytuacje, w których obserwuje się werbalną i niewerbalną interaktywność porozumiewających się ze sobą podmiotów.

W związku z tym w analizach, których celem jest odkrycie mechanizmów działania zakłóceń, przede wszystkim należy brać pod uwagę wypowiedzi wraz z sytuacyjno-pragmatycznym kontekstem realizacji oraz interpretacyjną aktywność interlokutorów.

Komunikatywizm

Zasadniczym celem gramatyki komunikacyjnej jest opis organizacji i generowania (tworzenia) przekazu komunikacyjnego oraz procesu jego odbioru. Zainteresowanie

komunikatywistów płaszczyzną sposobu kompozycji, dekompozycji i interpretacji tekstu wynika z przekonania, że kluczowym zagadnieniem lingwistycznym jest odkrycie mechanizmów werbalnej komunikacji.

Komunikatywizm wykorzystuje niektóre aspekty innych nurtów pragmalingwistycznych: teorię aktów mowy Austina i Searle'a, teorię relewancji językowej Sperbera i Wilson, reguły konwersacyjne Grice'a. Co zaś najistotniejsze, komunikatywizm wykorzystuje osiągnięcia kontekstualnych teorii języka (brytyjskiego kontekstualizmu), w tym najważniejsze jest przyjęcie za aksjomat trójpoziomowości języka i traktowanie jej jako uniwersalnej właściwości systemu językowego. Chodzi tu o wskazanie przez M. A. K. Hallidaya istnienie trzech funkcjonalnie różnych poziomów gramatyki: ideację, interakcję i organizację tekstu. Innymi słowy posłużenie się językiem zawsze stwarza warunki do odpowiedzi na trzy pytania:

- 1) Co zostało powiedziane? – poziom ideacyjny;
- 2) Po co coś zostało powiedziane? – poziom interakcyjny;
- 3) Jak coś zostało powiedziane? – poziom organizacji tekstu.

Poziom ideacyjny – wiąże się ze wspólnym dla wielu nauk kognitywnych założeniem, że każdy człowiek przechowuje w pamięci zorganizowaną i uporządkowaną

panoramę świata. Nie ma ona charakteru jednolitej wiedzy o świecie, lecz cechuje ją rozczłonkowanie i modularność rozumiana jako powiązanie poszczególnych fragmentów związkami relacyjnymi. Relacje te tworzą scenariusze czasowo-przestrzenne i przyczynowo-skutkowe.

W opisie poziomu ideacyjnego zastosowanie ma m.in. teoria prototypów oraz teoria idealizowanych modeli kognitywnych (ICM) G. Lakoffa.

Poziom interakcyjny – podstawową jednostką gramatyczną na poziomie interakcyjnym jest akt mowy. Określa on stosunek mówiącego do świata przedstawionego w komunikacie, w tym także do osób uczestniczących w interakcji. W komunikatywizmie akt mowy ujmowany jest jako mikrojednostka interakcji werbalnej – najmniejsza jednostka komunikacyjna, której intencja nadawcy obejmuje trzy kierunki działania językowego odpowiadające trzem typom funkcji pragmatycznych: modalnej, emotywno-oceniającej, działania; na nie nakładają się metafunkcje perswazyjne. Porozumiewanie się nie zachodzi poza układem interakcyjnym, który tworzą odrębne interakcyjne kategorie gramatyczne: interakcyjny nadawca (JA), interakcyjny odbiorca (TY) oraz parametry konsytuacji (TU i TERAZ).

Poziom tekstowy – odzwierciedla zdolność języka do wyrażania tych

samych treści przy pomocy różnorodnych środków formalnych. Na poziomie tekstowym od woli mówiącego zależy, czy ta sama informacja będzie przedstawiona w sposób rozbudowany czy skrócony, nadawca sam wybiera sposób i styl przekazu.

Cele badań

Zakres i jakość komunikowania się kształtowany jest przez dwa czynniki:

- 1) wolę porozumienia,
- 2) poziom wiedzy o regułach rządzących ludzkim zachowaniem werbalnym.

Charakteryzowanie przyczyn i efektów nieporozumień to zadanie psychologii komunikowania. Zadaniem lingwisty jest ich precyzyjne lokalizowanie w akcie komunikacji językowej. To pierwszy krok na drodze zrozumienia natury zakłóceń w komunikowaniu się. Kolejnym jest ich opis, a ostatecznym celem jest stworzenie systematycznej typologii.

Dla badacza nie tak ważne jest to, czy oraz w jaki sposób rozmówcy dochodzą do porozumienia, ale przede wszystkim interesujące jest lokalizowanie miejsc zakłóconych – docieranie do nich i opis oraz próba wskazania ich przyczyn z perspektywy komunikatywizmu. Z kolei nie podejmuję się wyjaśniania przyczyn natury psychosocjalnej (skategoryzowanych i wyczerpująco opisanych przez psy-

chologa społecznego Z. Nęckiego (2000), rozdz. 2.5), ponieważ mimo pokus, by ich poszukiwać i mimo wrażenia, że są oczywiste, przez lingwistę są one nieweryfikowalne, co niechybnie prowadzi do spekulacji. Wyjątkiem jest sytuacja, gdy przyczyna taka ujawnia się na płaszczyźnie tekstowej lub jest implikacją opartą na określonej wiedzy o rozmówcach albo też jest informacją zaczerpniętą ze źródła, czyli od uczestnika(ów) dialogu.

Cele badawcze można ująć w dwóch punktach:

- 1) Opracowanie metody wykrywania (lokalizowania) i opisu zakłóceń w werbalnej komunikacji.
- 2) Opracowanie typologii (klasyfikacji) zakłóceń w werbalnej komunikacji.

Charakterystyka materiału badawczego

Materiał językowy należy do potocznej odmiany języka, która prymarnie realizowana jest w formie mówionego dialogu. Charakteryzuje się konstytutywną cechą: nieoficjalnością. Materiał badawczy pochodzi z jednego źródła: z nagrań potocznych rozmów zarejestrowanych na taśmach magnetofonowych (efekt użycia dyktafonu analogowego) odbywanych przez uczestników dwutygodniowych młodzieżowych kolonii letnich w Szczytnej w lipcu 1997 r. Łącz-

nie to kilkanaście godzin rozmów prowadzonych przez młodzież (kolonistów) w różnorodnych sytuacjach. Na koloniach letnich, w trakcie których zgromadziłem nagrania, pełniłem funkcję wychowawcy, co znacznie ułatwia analizę tych rozmów, w których kontekst pragmatyczny lub wiedza niesystemowa są relewantnym komponentem umożliwiającym rozumienie wymian konwersacyjnych.

Przynależność zgromadzonego językowego materiału empirycznego do potocznej odmiany języka potwierdza zakres realizowanych w nim tendencji, które zdaniem J. Warchali są istotą tekstu potocznego. Są to m.in. intersubiektywność (współprodukowanie), sytuacyjność (sytuacja jako interpretant sensów), ulotność indywidualnych wykonań oraz stereotypowość (por. Warchala 2001: 165). Ponadto w rozmowach stanowiących materiał badawczy w pełni ujawniają się cechy tekstu potocznego scharakteryzowanych przez autorów *Wprowadzenia do gramatyki komunikacyjnej* (2006):

- 1) język służy kolonistom przede wszystkim do koordynacji wspólnego działania i wyrażania postaw emocjonalnych (subiektywnego emocjonalnego stosunku do podejmowanych tematów);
- 2) dialogi charakteryzują się dowolną i niekontrolowaną zmiennością tematów rozmów i przeplataniem kontaktu realizowa-

nego w typie *bona-fide* i *non-bona-fide*;

- 3) role nadawcy i odbiorcy zmieniają się dynamicznie, często zauważalna jest dominacja jednego z rozmówców;
- 4) charakterystyczne są niezrealizowane struktury, m.in. pauzy wypełnione – pozajęzykowe gesty foniczne stosowane w celu retardacji właściwego przekazu;
- 5) występuje naruszenie reguł gramatycznych łączenia wyrazów, zjawisko, kiedy mówiący rozpoczynając jeden ciąg, płynnie przechodzi do realizacji drugiego;
- 6) w analizowanych wymianach konwersacyjnych podstawową jednostką strukturalną jest nie zdanie, ale replika lub segment – odcinek tekstu zawierający składnik większej całości informacyjnej;
- 7) spójność informacyjna między replikami bardzo często nie ma charakteru formalnego i ustalana jest za pomocą złożonych operacji inferencji, często z wykorzystaniem informacji niesystemowych, dostępnych uczestnikom konwersacji.

Koncepcja zakłócenia w interakcji werbalnej

Przyjęta koncepcja ZAKŁÓCENIA w werbalnej komunikacji jako UŻYCIE (czegoś) lub BRAK (czegoś) może wydać się kontrowersyjna. Jednak każda kolejna

analiza utwierdzała mnie w przekonaniu, że takie postrzeganie tego niepożądanego zjawiska jest słuszne. Powody są dwa. Po pierwsze w komunikacji UŻYWA się jednostek języka, które spełniają dwie istotne dla prawidłowego przebiegu rozmowy funkcje: są nośnikami informacji i jednocześnie wskazują na szersze, lecz implicytne konfiguracje sensu, które są inferowane lub po prostu uzupełniane poprzez odniesienie do systemowej bazy gramatycznej. Kiedy nie spełniają swojej funkcji, ich użycie (zastosowanie w danym wypowiedzeniu) powoduje niezrozumienie, tzn. odbiorca nie jest w stanie określić, jakie informacje są przekazywane przez jednostki języka lub w jakiej konfiguracji sensu jednostka bierze udział. Po drugie komunikowanie wszystkiego, co stanowi zawartość układów predykatowo-argumentowych stanowiących gramatyczną bazę informacji zawartych w przekazie, zwykle nie ma uzasadnienia ekonomicznego.

Nadawca w komunikacie zawiera minimum jednostek języka, niezbędnych do przeprowadzenia postępowania interpretacyjnego. Wszystkie oczywiste jednostki (np. podlegające kompresji) lub możliwe do wyinferowania przy stosownym zaangażowaniu interpretacyjnym są pomijane. Kłopoty zaczynają się wówczas, gdy w komunikacie BRAKUJE tych elementów, które w perspektywie odbiorczej stanowią owe minimum.

W mojej koncepcji niezakłóconej komunikacji werbalnej każda wypowiedź powinna być skonstruowana w ten sposób, by odbiorca rozumiał jej treść ideacyjną, umiał ją usytuować w odpowiednim scenariuszu zdarzeń oraz rozumiał jej treść interakcyjną (rozpoznawał wartość aktu mowy). Chyba nikt angażujący się w interakcję werbalną nie zakłada, że zrozumienie odbieranych komunikatów przyniesie mu nie pierwsza, a dopiero któraś z następnych diad interakcyjnych. Byłoby to sprzeczne z powszechną tendencją do ekonomizacji procesu komunikowania. Szczególnie dotyczy to dialogu potocznego, w którym język jest instrumentem koordynacji wspólnych działań podmiotów komunikujących się.

Efekty zakłóceń ujawniających się na poziomie dyskursu

Pojawienie się zakłócenia w wymianie konwersacyjnej może się przejawiać w tekście lub poza tekstem. Zbadać można tylko te zakłócenia, które się pojawiają, czyli dają jakieś efekty albo na płaszczyźnie tekstowej, albo w postaci działań pozajęzykowych jako skutków komunikowania. Efekty, o których mowa to:

- 1) Werbalna reakcja odbiorcy w postaci propozycji przejścia na metaplan wyjaśniania treści ideacyjnej lub interakcyjnej przekazu. Działa tu zasada kooperacji –

- odbiorca, mimo przeszkód, dąży do zrozumienia treści komunikatu, jako obligatoryjnego etapu na drodze do porozumienia.
- 2) Werbalna reakcja nadawcy sygnalizująca nieodpowiednie pozajęzykowe zachowanie odbiorcy:
 - a. zachowanie, które jest efektem poprawnego rozpoznania profilu aktu mowy, ale jest sprzeczne z jego zawartością ideacyjną;
 - b. zachowanie, które jest efektem błędu w przypisaniu wartości interakcyjnej aktu mowy.
 - 3) Werbalna reakcja odbiorcy sygnalizująca brak możliwości ustalenia powiązań między zrekonstruowanymi obrazami ideacyjnymi.
 - 4) Werbalna reakcja odbiorcy sygnalizująca problem z wyborem kierunku interpretacji (odebrana wypowiedź otwiera więcej niż jeden kierunek interpretacji treści ideacyjnej lub interakcyjnej).

Zdarza się jednak tak, że z różnych względów rozmówcy, mimo wychwycenia nieporozumienia, nie mają możliwości jego usunięcia: nadawca nie może wprowadzić stosownej korekty, a odbiorca wyjść na metaplan wyjaśniania znaczenia komunikatu. Wówczas dochodzi do nieskuteczności komunikacyjnej.

Sformułowanie, że odbiorca nie zrozumiał treści ideacyjnej odebranego przekazu, oznacza, iż konfiguracja kognitywna odbiorcy jest niesymetryczna w stosunku do

konfiguracji kognitywnej nadawcy (wyjściowej) – asymetria ta ma rozmiar uniemożliwiający porozumienie, a co za tym idzie, czasowo (do momentu wyjaśnienia) zablokowana jest skuteczność komunikacyjna.

Zlokalizowanie w dialogu specyficznego efektu wystąpienia zakłócenia (specyficznej reakcji werbalnej lub specyficznego pozawerbalnego zachowania rozmówców) jest początkiem analizy badawczej. To od tego miejsca zaczyna się proces poszukiwania zakłócenia. Nierzadko wymaga to także przesłedzenia fragmentów dialogu poprzedzających moment wystąpienia efektu zakłócenia. Poszukiwanie miejsca zakłócenia nie jest łatwe, ponieważ nierzadko wymaga to wzmoczonego rekonstruowania i analizowania poszczególnych ogniw scenariuszy, które są podstawą interpretacyjną dla danej wymiany konwersacyjnej.

Zakłócenia a poziom ideacyjny języka

Jeśli nieporozumienie zostaje ujawnione przez któregoś z interlokutorów i dotyczy ono treści ideacyjnej, to sygnalizowane są trzy typy efektów wystąpienia zakłócenia:

- 1) Zakłócenie uniemożliwiające działanie efektu (pełnego) obrazowania w odebranych przekazie (brak możliwości domknięcia sensu).
- 2) Zakłócenie powodujące inny od założonego przez nadawcę

efekt obrazowania (błędna interpretacja sensu ideacyjnego).

- 3) Zakłócenie powodujące możliwość wielorakiej interpretacji.

W pierwszym wypadku mamy do czynienia z sytuacją, w której odbiorca, podczas analizy zawartości ideacyjnej przekazu, nie jest w stanie zbudować mentalnej reprezentacji kognitywnej wypowiedzi (skonfigurować, domknąć sens wypowiedzi) na podstawie:

- 1) percypowanych audytywnie jednostek językowych;
- 2) dostępnych mu źródeł dopełnień sensu: wiedzy o świecie, wiedzy dyskursywnej i indeksalnej;
- 3) zdolności inferencyjnych.

Brak działania efektu obrazowania może być przez odbiorcę wypowiedzi zmanifestowany (językowo lub pozajęzykowo) lub ujawnić się samoistnie, np. w dalszych partiach tego dialogu, w innym dialogu, w sposobie następujących po tym działań pozajęzykowych.

Zakłócenia tego typu mogą mieć różny stopień złożoności:

- 1) Brak efektu obrazowania na poziomie elementarnym: dotyczy pojedynczego obrazu ideacyjnego.
- 2) Brak efektu obrazowania na poziomie scenariusza: dotyczy konstelacji sensów ideacyjnych.

Problem braku efektu obrazowania na poziomie scenariusza jest bardziej złożony w tym sensie, że

występujący w obszarze przekazu treści ideacyjnej czynnik zakłócający uniemożliwia odbiorcy uchwycenia wszystkich istotnych dla rozumienia wypowiedzi relacji występujących w scenariuszowym ciągu przyczynowo-skutkowym lub czasowo-przestrzennym. Dotyczy to oczywiście scenariusza(-y), na który(-e) naprowadza analiza zastosowanych jednostek językowych. Innymi słowy odbiorca nie jest w stanie zrozumieć, jakie relacje łączą poszczególne zrekonstruowane obrazy ideacyjne. Wynika to z tego, że rozumienie całej reprezentacji kognitywnej nie jest wyłącznie sumą rozumienia jednostkowych obrazów ideacyjnych, lecz rozumienie to przychodzi po umieszczeniu pojedynczych obrazów ideacyjnych w odpowiednim miejscu odpowiedniego scenariusza.

Drugim efektem działania zakłócenia na poziomie ideacyjnym jest zrekonstruowanie przez odbiorcę innego, niż założony przez nadawcę, obszaru kognitywnego. Jest to skutek określonej niejednoznaczności, która pojawia się wówczas, gdy – zgodnie z regułą, że jeden term może uczestniczyć w różnych, niekiedy sprzecznych standardach semantycznych (układach predykatywnych) – term(y) użyty(e) w wypowiedzeniu, w wyniku zbiegu różnych okoliczności (warunków kontekstualnych), naprowadza(ją) odbiorcę na nieprzewidzianą przez nadawcę konfigu-

rację treści ideacyjnej (scenariusz lub układ scenariuszy). Jest to także skutek specyfiki budowy (konfiguracji) wiedzy o świecie zawartej w standardowych scenariuszach, w których każde kolejne ogniwo może konotować różne i jak już zaznaczono czasem sprzeczne standardy. W tradycji efekt ten ujmowany jest jako wpływ kontekstu na wybór interpretacji, a w gramatyce komunikacyjnej jest to za każdym razem inna konstelacja sensów, która zmienia perspektywę semantyczną.

Trzeci efekt wystąpienia zakłócenia to możliwość wielokierunkowej interpretacji. Odbiorca przekazu, wychodzi na poziom wyjaśniania, ponieważ nie jest w stanie samodzielnie ustalić, która nasuwająca się interpretacja jest prawidłowa.

Rekonstruowanie treści ideacyjnej zawsze obarczone jest ryzykiem popełnienia interpretacyjnego błędu. Świadomość tego rodzi różny stopień przekonania odbiorcy od słuszności wybranego kierunku interpretacji standardowej (od niepewności do pewności), w zależności od ilości i jakości naprowadzających jednostek językowych oraz niezbędnych w rekonstrukcji treści ideacyjnej źródeł dopełnień sensu.

Podobnie rzecz się ma z rozumieniem celu komunikowania. Na poziomie interakcyjnym także mamy do czynienia z trzema typami efektów zakłóceń, czyli niemożność przeprowadzenia interpreta-

cji interakcyjnej, błędna i wieloraka interpretacja.

Metodologia badań

Zastosowana w pracy metoda analizy aktu werbalnej komunikacji w całości została zaczerpnięta z nurtu komunikatywizmu.

Metoda ma zastosowanie w analizie konwersacji (rozmowa, dialog), która jest przedmiotem badań. Podstawową jednostką konwersacji, wprowadzoną przez E. Goffmana, jest para dopasowana (*adjacency pair*), która jest sekwencją dwóch wypowiedzi połączonych znaczeniowo i wytworzonych przez dwie różne osoby.

Zgodnie z przyjętym w metodologii komunikatywizmu podziałem na poziomy języka, zakłócenia mogą występować zarówno na poziomie ideacyjnym, jak i interakcyjnym.

Na poziomie ideacyjnym, procedura badawcza obejmuje dwa etapy:

- 1) dekompozycję komunikatu:
 - a. umieszczenie wyodrębnionych jednostek sensu w implikowanym scenariuszu czasowo-przestrzennym i przyczynowo-skutkowym;
 - b. uzupełnienie scenariusza implicytnymi (nie wyrażonymi) jednostkami, które na mocy inferencji oraz aktywności percepcyjnej podlegają uzupełnieniu;
- 2) odnalezienie tego miejsca w zrekonstruowanym scenariuszu, który został wadliwie lub nie

został w ogóle zrekonstruowany przez odbiorcę.

Na poziomie interakcyjnym postępowanie badawcze obejmuje:

- 1) wyodrębnienie diad interakcyjnych, w których pojawia się metaplan wyjaśniania treści interakcyjnej lub z zachowań pozawerbalnych wynika, że treść interakcyjna została źle zinterpretowana,
- 2) skonfrontowanie oceny wartości interakcyjnej aktu mowy przed korektą i po niej.

Przykład zastosowania metody w analizie

Lokalizowanie zakłócenia na poziomie ideacyjnym:

rodzaj zakłócenia: zakłócenie związane z niepełnością informacyjną przekazu, efekt: brak rozumienia styczności sensu między obrazami ideacyjnymi:

- (100) A1: W Gdyni gościu siedział na słupie godzinę, ściągnęła go straż pożarna i dostał kwitek z izby.
B1: Ale jak?
A2: No napity był i nie chciał zejść.

Rozmówca B nie rozumie styczności sensu między następującymi obrazami ideacyjnymi:

ACT_{TEMP} GODZINĘ, ACT_{LOC} W GDYNI > SIEDZIEĆ [GOŚĆ, (NA) SŁUP]
ŚCIAĞNAĆ [STRAŻ POŻARNA, GOŚĆ, (Z) SŁUP]
DOSTAĆ [GOŚĆ, KWITEK Z IZBY],

co tworzy ciąg czasowy:

t₋₃ : ACT_{TEMP} GODZINĘ, ACT_{LOC} W GDYNI > SIEDZIEĆ [GOŚĆ, (NA) SŁUP]; t₋₂ : ŚCIAĞNAĆ [STRAŻ POŻARNA, GOŚĆ, (Z) SŁUP]; t₋₁ : DOSTAĆ [GOŚĆ, KWITEK Z IZBY]; t₀ : (moment mówienia).

Z wypowiedzi będącej wyjaśnieniem (A2) wynika, że uzupełnieniem dla rozumienia styczności sensu w tym wypadku są dwa obrazy:

P_{SEC} UPITY ~ PIJANY [GOŚĆ]
OP_{NEG} NIE > MP_{PRIM} CHCIEĆ
{ P_{SEC} PIJANY > GOŚĆ, P_{PRIM} ZEJŚĆ [P_{SEC} PIJANY > GOŚĆ, (z) SŁUP]},

które konotują następujące standardowe scenariusze przyczynowo-skutkowe:

Jeśli → WYPIĆ [N_{HUM}, ALKOHOL] → to → BYĆ UPARTYM [N_{HUM}]
Jeśli → WYPIĆ [N_{HUM}, ALKOHOL] → to → BYĆ ODWAŻNYM [N_{HUM}]
Jeśli → WYPIĆ [N_{HUM}, ALKOHOL] → to → POPISYWAĆ SIĘ [N_{HUM}]
Jeśli → WYPIĆ [N_{HUM}, ALKOHOL] → to → ROBIĆ [N_{HUM}, P_{SEC} NIEKONWENCJONALNE > CZYNNOŚĆ]
Jeśli → DOSTRZEC [POLICJA, P_{SEC} PIJANY > N_{HUM}] → to → ZAWIEŹĆ [POLICJA, P_{SEC} PIJANY > N_{HUM}, (NA) IZBA WYTRZEŻWIEN]

Jeśli \rightarrow PRZENOCOWAĆ [P_{SEC} PIJANY > N_{HUM}, (NA) IZBA WYTRZEŻWIEN] \rightarrow to \rightarrow MP_{PRIM} MUSIEĆ { N_{HUM}, ZAPŁACIĆ [N_{HUM}, (za) NOCLEG]}

Na tej podstawie można odtworzyć sieć czasowo-przestrzennych powiązań (jeden z możliwych wariantów) i zaobserwować, ile informacji zostało zawartych w poszczególnych przekazach (pierwsza wypowiedź: pogrubienie, druga: pogrubienie + kursywa) w perspektywie całej konfiguracji sensu:

t₋₁₁ : ACT_{LOC} **W GDYNI** > UPIĆ SIĘ [GOŚĆ]; t₋₁₀ : WEJŚĆ [P_{SEC} PIJANY > GOŚĆ, (na) SŁUP]; t₋₉ : ACT_{DUR} **GODZINĘ** > **SIEDZIEĆ** [P_{SEC} **PIJANY** > **GOŚĆ, (na) SŁUP**]; t₋₈ : DOSTRZEC [POLICJA, P_{SEC} PIJANY > GOŚĆ, (na) SŁUP]; t₋₇ : MP_{PRIM} KAZAĆ {POLICJA, P_{PRIM} ZEJŚĆ [P_{SEC} PIJANY > GOŚĆ, (z) SŁUP]}; t₋₆ : OP_{NEG} **NIE** > MP_{PRIM} **CHCIEĆ** {P_{SEC} **PIJANY** > **GOŚĆ, P_{PRIM} ZEJŚĆ** [P_{SEC} **PIJANY** > **GOŚĆ, (z) SŁUP**]; t₋₅ : MP_{PRIM} WEZWAĆ [POLICJA, STRAŻ POŻARNA]; t₋₄ : ŚCIAĞNAĆ [STRAŻ POŻARNA, P_{SEC} **PIJANY** > **GOŚĆ, (z) SŁUP**]; t₋₃ : ODWIEŹĆ [POLICJA, P_{SEC} PIJANY > GOŚĆ, (na) IZBA WYTRZEŻWIEN]; t₋₂ : PRZENOCOWAĆ [P_{SEC} PIJANY > GOŚĆ, (na) IZBA WYTRZEŻWIEN]; t₋₁ : **DOSTAĆ** [GOŚĆ, **KWITEK Z IZBY WYTRZEŻWIEN**]; t₀ : (moment mówienia)

Zgodnie z zasadą ekonomii komunikacyjnej, że nie trzeba wszystkiego dokładnie komunikować, zrekonstruowany ciąg pokazuje, ile informacji potrzebował odbiorca, by zrozumieć zawartą w przekazie konfigurację sensu (pogrubienie). Z przebiegu rozmowy wynika, że w przekazie A1 zabrakło dwóch kluczowych obrazów ideacyjnych (pogrubienie + kursywa) otwierających całą konfigurację sensów konotowanych, stanowiących w tym wypadku niezbędną dla odbiorcy bazę interpretacyjną. Brak ten należy uznać w analizowanym dialogu za zakłócenie.

Opracowana typologia zakłóceń

Przeprowadzone w części empirycznej analizy materiału językowego stały się podstawą do stworzenia ogólnej typologii zakłóceń w komunikacji językowej, stanowiącą cztery grupy:

- 1) zakłócenia związane z semantyką (w tym referencją) użytych w komunikacie jednostek języka;
- 2) zakłócenia związane z interakcyjnym zabiegiem deiksacyjnym, użyciem znaków indeksacji i anafory;
- 3) zakłócenia związane z niepełnością informacyjną przekazu;
- 4) zakłócenia związane z konstytuowaniem się znaczeń interpersonalnych.

Istotną częścią przedstawianej koncepcji jest przekonanie, że zlokalizowane w przekazie zakłócenie jest zakłóceniem dla konkretnej osoby i nie można go traktować jako zjawiska holistycznego, tzn. naruszającego rozumienie wypowiedzi w każdej sytuacji i w odniesieniu do jakiegokolwiek odbiorcy. Wynika to z natury międzyludzkiej komunikacji, która charakteryzuje się tym, że dany komunikat zawsze jest dla kogoś. To samo wypowiedzenie, w zależności od tego na jaki grunt pada (kto jest odbiorcą), może zawierać zakłócenia lub nie. W związku z tym każdy przekaz informacyjny zawiera w sobie trudną do ustalenia ilość potencjalnych zakłóceń. Ich uruchomienie zależy wyłącznie od kompetencji odbiorczych, m.in. doświadczenia interakcyjnego, wiedzy o świecie, spostrzegawczości, jakości pamięci operacyjnej i możliwości inferencyjnych.

Choć założeniem pracy nie było przeprowadzenie analiz frekwencyjnych (wymagałoby to innego, a przede wszystkim szerszego wyboru materiału badawczego), to mogę stwierdzić, że najwięcej ujawnionych zakłóceń wiąże się z niepełnością informacyjną przekazu. Najczęściej nadawca zakłada, że odbiorca jest wyposażony w odpowiednią wiedzę indeksalną lub dyskursywną. Wprowadzanie treści, które muszą być interpretowane wyłącznie w kontekście tych

trzech typów informacji, wymaga od nadawcy trafnej oceny (poprzedzającej moment przekazu), czy jest ona odbiorcy dostępna. W wielu dialogach odebrany komunikat jest dla odbiorcy niemożliwy do zrekonstruowania ze względu na przekroczenie granicy ekonomii językowej. Problem tkwi w tym, że z punktu widzenia nadawcy ekonomicznie znaczy możliwie krótko, natomiast dla odbiorcy ekonomiczne są przede wszystkim przekazy precyzyjne, ponieważ wykluczają potrzebę korzystania z metapoziomu wyjaśniania.

Poziom interakcyjny jest bardziej skomplikowany od poziomu ideacyjnego. Dotyczy to możliwości jednoznacznego rozstrzygnięcia znaczenia komunikatu. Problem tkwi w tym, że jeśli brakuje w przekazie bezpośrednich czasowników performatywnych lub operatorów interakcyjnych wskazujących, jaki typ aktu mowy jest realizowany, odbiorca musi podjąć trud dochodzenia do znaczenia interakcyjnego na podstawie analizy układu warunków pragmatycznych, z uwzględnieniem relacji interpersonalnej. Musi przy tym polegać na własnym doświadczeniu z interpretowaniem komunikatów w podobnych układach interakcyjnych i wierzyć we własną intuicję interpretacyjną.

Typologię tę można zaprezentować w postaci czterech sądów operacyjnych:

- 1) JA nie rozumiem, co TY mówisz (jakie jest znaczenie użytych znaków językowych) – semantyka;
- 2) JA nie rozumiem, na co/na kogo TY wskazujesz, mówiąc – indeksacja;
- 3) JA nie rozumiem, co ma być uzupełnieniem treści komunikatu, który TY wypowiedzasz – niepełność informacyjna przekazu;
- 4) JA nie rozumiem, po co TY to do mnie mówisz.

W każdym rozdziale w mniejszym lub większym stopniu przeplatają się, wzajemnie warunkują i oddziałują na siebie treści ideacyjne i interakcyjne, dlatego zrezygnowałem z podziału zakłóceń na dwie klasy: te które dają efekt na poziomie ideacyjnym i interakcyjnym. Klasyfikację tę uznałem za zbyt ogólną na tle złożoności rzeczowych faktów językowych.

Pragmatyzm efektów badań

Opracowana metoda lokalizowania i opisu zakłóceń oraz ukształtowana typologia mogą być punktem wyjścia do badań holistycznych obejmujących różne grupy społeczne oraz różne typy sytuacji komunikacyjnych, w tym także kontakty oficjalne.

W praktyce opis zakłóceń może spowodować lepsze zrozumienie mechanizmów rządzących ludzką komunikacją, a przez to na bardziej świadome uczestnictwo nie tylko

w dyskusjach, polemikach czy mediacjach, ale także w potocznych rozmowach, które są esencją codziennej egzystencji. Umiejętność unikania nieporozumień może w pozytywny sposób wpływać na stan psychiczny, samopoczucie, sposób myślenia o sobie i innych. Wiedza na temat zakłóceń prowadzących do nieporozumień może okazać się szczególnie cenna wówczas, gdy presja ‘dogadania się’ jest duża, a zapobieżenie sytuacji konfliktowej staje się priorytetem.

Wybrana literatura

- Austin J.L., 1993: *Jak działać słowami*, [w:] *Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne*, Warszawa, s. 543-708.
- Awdiejew A., 1983: *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*, „Polonica” IX, s. 53-88.
- Awdiejew A., 1992: *Wiedza potoczna a inferencja*, [w:] *Język a kultura*, t. 5, s. 21-27.
- Awdiejew A., 2004: *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków.
- Awdiejew A., Habrajska G., 2004: *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 1, Łask.
- Awdiejew A., Habrajska G., 2006: *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 2, Łask.
- Dijk T.A. van, 2001: *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa.
- Goban Klas T., 2001: *Media i komunikowanie masowe*, Warszawa – Kraków.
- Grabias S., 1997: *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Gramatyka komunikacyjna*, 1999: red. A. Awdiejew, Warszawa – Kraków.

Grice H.P., 1980: *Logika i konwersacja*, [w:] *Jezyk w swietle nauki*, red. B. Stanosz, Warszawa, 91-114.

Grzegorzczkova R., 1991: *Problem funkcji jezyka i tekstu w swietle teorii aktów mowy*, [w:] *Jezyk a kultura*, t. 4, s. 11-28.

Habrajska G., 2004: *Komunikacyjna analiza i interpretacja tekstu*, Łódź.

Jezyk w komunikacji, 2001: red. G. Habrajska, t. 1-3, Łódź.

Kalisz R. 1993: *Pragmatyka jezykowa*, Gdańsk.

Kiklewicz A., 2006: *Komunikatywizm i kognitywizm – dwa bieguny współczesnego jezykoznawstwa funkcjonalnego (dwa małe „nie” czy jedno wielkie „TAK”)*, [w:] *Jezyk a komunikacja 9. Kognitywizm i komunikatywizm – dwa bieguny współczesnego jezykoznawstwa. Dyskusja przy okrągłym stole*, pod red. W. Chłopickiego, Kraków, s. 13-38.

Mosty zamiast murów. O komunikowaniu się między ludźmi, 2002: red. J. Stewart, Warszawa.

Nęcki Z., 2000: *Komunikacja międzyludzka*, Kraków.

Paduczewa J., 1987: *Presupozycje a inne typy informacji zdaniowej*, *Przegląd Humanistyczny* 6, s. 93-109.

Puzynina J., 1997: *O warunkach udanej komunikacji jezykowej*, [w:] *Słowo – wartość – kultura*, Lublin, s. 122-126.

Searle J.R., 1987: *Czynności mowy. Rozważania z filozofii jezyka*, Warszawa.

Searle J.R., 1999: *Umysł, jezyk, społeczeństwo*, Warszawa.

Szymanek K., 2001: *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa.

Tokarz M., 2000: *Semantyka sytuacyjna a interpretacja wypowiedzi niedosłownych*, BPTJ, z. LV, s. 5-18.

Wierzbicka A., 1999: *Jezyk – umysł – kultura*, red. J. Bartmiński, Warszawa.

Hanna Stypa: Niemieckie frazeologizmy zoonimiczne i ich ekwiwalenty w jezyku polskim¹

Przedmiot i cel badań

Przedmiot badań stanowiły niemieckie frazeologizmy zoonimiczne, tj. takie, które w swoim składzie leksykalnym zawierają nazwy zwierząt, i ich ekwiwalenty w jezyku polskim.

Jako frazeologizmy (związki frazeologiczne) traktowano odtwarzalne połączenia wyrazowe, których komponenty zespolone są w postaci grupy wyrazowej lub zdania (z wyłączeniem przysłów, powiedzeń, sentencji oraz skrzydlatych wyrażen). Konstrukcje te charakteryzują się względną stabilnością strukturalno-leksykalną. Transformacje w obrębie morfoskładni i na płaszczyźnie leksykalnej są możliwe w różnym stopniu. Wyrażenia te są niejednorodne semantycznie: jako frazeologizmy interpretowano zarówno konstrukcje, których znaczenie całkowite nie wynika z sumy znaczeń poszczególnych elementów (*vollidiomatische* oraz częściowo *teilidiomatische Phraseologismen*), jak i jednostki, które można odczytywać dosłownie (*nicht-idiomatische Phraseologismen*). Związki frazeologiczne to

¹ Rozprawa napisana w jezyku niemieckim, oryginalny tytuł: *Deutsche Phraseologismen mit Zoonem als Basiskomponente und ihre Äquivalente im Polnischen*.